

ASPECTE ȘI PROBLEME ALE EXPRESIVITĂȚII LIMBII ROMÂNE

ION POPESCU-SIRETEANU

Ansätze und Fragestellungen zur Expressivität der rumänischen Sprache

(Zusammenfassung)*

Die Studie *Ansätze und Fragestellungen zur Expressivität der rumänischen Sprache*, erörtert die Notwendigkeit der Erforschung des riesigen expressiven Sprachpotentials der rumänischen Sprache, der fortwährend durch die Entwicklung der Literatursprache, der Folkloresprache und der gesprochenen Sprache erfrischt wird. Ausgehend von der Überzeugung, dass die „Quellen der Expressivität aus Schöpfungen der Alltagssprache und aus dem fortwährenden Schwärmen der Mundarten entspringen“, plädiert der Verfasser für eine „umfangreiche Erforschung des Themas, beginnend mit dem unbegrenzten Bereich der Virtualitäten und Leistungen der gesprochenen Sprache“. Die Ausführungen werden mit Beispielen, meistens aus der rumänischen Folklore und aus der Hochliteratur, veranschaulicht und durch Facharbeiten namhafter Autoren bekundet.

Schlüsselwörter und -ausdrucke: Sprache (Volkssprache, gesprochene Sprache, Literatursprache), Wort im Kontext, Botschaft, Kommunikationsfunktion, Ausdrucksfunktion, Expressivität der Sprache, Ausdrucksmittel, Steigung und Erfrischung der Ausdruckskraft.

În afară de funcția de comunicare, limba are o funcție expresivă foarte complexă, care nu poate fi limitată, cum s-ar părea, doar la modulațiile vocii, la posibilitățile de prelungire a vocalelor fără efecte fonologice, la accent și intonație, la topică, la folosirea cuvântului mai puțin cunoscut, în contextele adecvate. Această funcție este proprie și caracteristică nu doar unor compartimente, ci fiecărei celule a limbii. Viața acestei funcții este în bună măsură viața limbii, dar tonusul sau bioritmul ei depinde de înzestrarea fiecărui vorbitor, de disponibilitatea lui într-un moment sau altul, de intenția lui. Avem în vedere faptul știut că nu toți oamenii participă în aceeași măsură la evoluția limbii și nici la folosirea ei expresivă. Unii se feresc de inovații și chiar se tem de ele, pe când alții sunt cultivatori ai limbajului aluziv, ai nuanțelor semantice. Dar toți participă la inovația

* Traducere: Carol-Alexandru Mohr.

Analele Bucovinei, XXV, 1 (50), p. 223–232, Rădăuți – București, 2018

topică, la îmbinarea neobișnuită de cuvinte, ceea ce reprezintă câștiguri în sfera expresivității.

Expresivitatea este o calitate și o virtualitate a sunetelor vorbite, a cuvintelor, a sufixelor și prefixelor, a morfologiei și a topicii, adică a limbii în toate compartimentele ei, de a evoca și de a invoca, de a sugera și de a evidenția stări sufletești în strânsă legătură cu afectivitatea în acțiune, de a pune în mișcare participarea auditoriului sau cititorului la comunicarea mesajelor, de a atrage atenție asupra unor elemente ale acestora, de a exprima ceva cu subînțeles, în doi peri, folosind aluzia, ironia, atitudinea fizică, sublinierea, suspensia, intonația, aliterațiile, repetițiile, ritmul, rima etc.

Expresivitatea limbii constituie materia a numeroase cercetări din ultimele decenii, dar explorarea acestui imens tezaur în continuă primenire este încă la început. Se publică lucrări privitoare la aspecte ale expresivității în limba folclorului ori în limba vorbită. Și, de fapt, izvoarele expresivității își au obârșia și în unele realizări excepționale în limba de fiecare zi, în clocotul neconținut al graiurilor. De aceea s-ar cere să pornim, într-o cercetare de amploare, de la virtualități și împliniri în limba vorbită, care nu are granițe în acest domeniu.

Când vorbim, transmitem gânduri proprii într-o haină proprie (când nu reproducem gândurile și cuvintele altcuiva), adică alegem anumite cuvinte, în îmbinări care ne caracterizează, cu o participare afectivă mai mult sau mai puțin evidentă, cu sublinieri care ne aparțin, cu inovații care reprezintă depășiri, de multe ori involuntare, ale șablonului.

Acestea, și altele încă, ne obligă să studiem limba ca expresivitate și să privim expresivitatea ca subiectivitate a limbii în toate domeniile și la toate nivelele ei. Trebuie să precizăm că, la orice nivel, expresivitatea se realizează și spontan, dar și intenționat. Ea urmărește intensificarea sau atenuarea unor semnificații ale comunicării, iar realizarea ei se înfăptuiește printr-o mare varietate de posibilități.

Expresivitatea este o necesitate estetică, omul trăind într-o permanentă nevoie de a se exprima mai frumos, mai curgător, mai firesc, uneori mai poetic, în funcție de scopul mesajului și de receptor, adică de cel căruia i se adresează. Ea are un rol propulsor, fiind și combustia, dar și focul în care se lămuresc sensurile și mai ales nuanțele, însă este și forța care pune în mișcare întregul, determinând schimbări atât în inventarul limbii, cât și în sensibilizarea acestuia.

Expresivitatea limbii, ca domeniu de cercetare, încă nu are un statut hotărât, ceea ce, într-un fel, este folositor, pentru că dă naștere la noi puncte de vedere, la noi orientări. Au rămas neclare până astăzi unele coordonate, între care chiar termenul și granițele, atingerile și suprapunerile cu alte discipline științifice. Definirea expresivității este încă o chestiune de viitor, pentru că, pe de o parte, este considerată capitol al stilisticii, iar, pe de alta, stilistică sau chiar altceva decât stilistică, identică sau foarte apropiată de estetică ori afectivitate¹. Dacă expresivitatea își are obârșia și se

¹ I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei Române, 1973, p. 73.

manifestă puternic în limba vorbită, înseamnă că ea este subordonată stilisticii în măsura în care stilistica limbii vorbite este subordonată stilisticii limbii, apoi în măsura în care semantica, simbolismul fonetic, accentul, intonația, accidentele fonetice țin de stilistică. Dar nu ne interesează atât de mult aspectul teoretic al problemei, cât prezentarea unor aspecte ale expresivității din limba populară, din limba folclorului și din limba artistică a scriitorilor (trebuie să admitem că unele creații folclorice sunt realizate într-o limbă artistică a cărei perfecțiune este greu atinsă de cutare sau cutare scriitor).

Unii cercetători înțeleg „expresivitate” prin *eufonie*, cei doi termeni fiind, așadar, sinonimi, dar este vorba de o sinonimie parțială, limitată doar la aspectul fonetic și fonologic al chestiunii, eufonicul fiind numai efectul acustic al comunicării.

Sextil Pușcariu vorbește despre eufonia cuvintelor *vremea trece și tace*, în care se repetă *r* precedat de consoană, în care *vr-*, *tr-* sunt urmate de *e/a*, acestea fiind „mijloacele formale care măresc în mod considerabil puterea evocativă a cuvintelor”². Cercetătorul spune că, în eufonie, un rol important îl au aliterația, rima (sau asonanța), ritmul, refrenurile (cum este la noi *lerui ler*). La acestea se adaugă „și anumite sonorități, care dau cuvântului un farmec eufonic deosebit”. Iar în alt loc, Pușcariu spune că „muzicalitatea unui vers nu o dau sunetele în sine, cu un cuprins mai melodic decât altele, ci repetițiile, alternanțele sau contrastele, infinite în varietatea lor, dintre diferitele sunete în cadrul aceluiași versuri sau strofe”³. Cu toate acestea, Pușcariu își dă seama că „e foarte greu de precizat în ce constă eufonia unei limbi”⁴. Pentru acest autor, „fonologia limbii poetice e un capitol nestudiat încă, poate și din cauză că lingvistul o crede de competența esteticianului, iar acesta nu are de obicei destulă comprehensiune lingvistică”⁵.

Se vorbește de „existența în straturile populare a unei predilecții vădite pentru sonoritatea cuvintelor. Dincolo de vreun sens oarecare, cuvintele se lasă gustate pentru plasma lor eufonică, încât cărturarul puțin obișnuit cu astfel de spectacole asistă la o adevărată «orgie a cuvintelor», cum s-a semnalat la Rabelais și Creangă. Încântarea produsă de echilibrul eufonic al silabelor, potrivit unei simetrii sonore, în aparență întâmplătoare, în fapt îndelung cizelată, trădează sensibilitatea acută la muzicalitatea limbii”⁶.

Dumitru Caracostea considera că „toate accidentele limbii: asimilări, disimilări și cum le mai zice, sunt la rândul lor și ele fapte expresive”⁷.

² Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, ediție de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1976, p. 82.

³ *Ibidem*, p. 48.

⁴ *Ibidem*, p. 83.

⁵ *Ibidem*

⁶ Ovidiu Bârlea, *Poetică folclorică*, București, Editura Univers, 1979, p. 33.

⁷ Dumitru Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, București, 1940, p. 11.

Un aspect al expresivității, îl constituie aliterația, de care s-a ocupat Ovid Densusianu la sfârșitul secolului al XIX-lea⁸, dar faptele trebuie reluate și reanalizate pe baza unui material mai bogat, extras și din literatura secolului al XX-lea, cât și din aceea a începutului mileniului al III-lea.

Există mijloace expresive curente, folosite aproape involuntar, care nu modifică prea mult atitudinea receptorului, și mijloace expresive care declanșează apariția unor imagini neobișnuite, așa cum se întâmplă mai ales în opere literare de mare valoare. În înzestrarea vorbitorilor și, mai ales, a artiștilor există acea forță modelatoare care poate realiza un tablou deosebit de expresiv printr-o îmbinare de cuvinte la îndemâna oricui. Forța de evocare a cuvântului și forța lui emotivă țin în mare măsură de armonia fonetică sugestivă.

*

Cu adevărat că la început a fost cuvântul, pentru că în el se concentrează întreaga cantitate de date care se comunică, numai că este vorba de cuvântul văzut în asociere cu alte cuvinte, în context.

În trecerea omului de pe o treaptă pe alta a umanizării lui și, în același timp, a naturii înconjurătoare, cuvântul a jucat un rol demiurgic. Omul l-a creat și l-a folosit după împrejurări, turnând în el puteri mereu proaspete ori reîmprospătându-l prin variante și prin învecinarea neobișnuită cu alt cuvânt, din dorința de a transmite și ceea ce gândește, dar și starea lui sufletească. Astfel, cuvântul a căpătat viață complexă, a crescut și s-a modelat, devenind prietenul nedespărțit al creatorului său, omul și opera sa constituind o unitate desăvârșită. A fost folosit în invocații, în descântece, în blesteme. Cu trecerea timpului, cuvântul s-a supus tot mai mult voinței omenești, s-a lăsat mângâiat de muze, s-a întrupat în gânduri și poeme. Au venit alte și alte rânduri de oameni, cuvântul fiindu-le tuturor prieten, de la naștere până la intrarea în neființă, încât viața cuvintelor este strâns împletită cu viața noastră. Și nu numai atât. Emoțiile, bucuriile și toate trăirile sufletului se împlinesc în cuvânt și îi dau acestuia viață din viața lor. Cuvântul devine sensibil, sensurile lui admit nuanțe și nuanțări, în funcție de subiectivitatea celui care vorbește. Dar nuanțele și nuanțările ne vorbesc despre necesitatea polisemiei. Iar polisemie înseamnă istorie îndelungată, întrucât numai într-un timp îndelungat un cuvânt dobândește mai multe înțelesuri și posibilitatea de a deveni expresiv.

Împrumuturile nu sunt mlădioase, calde, încăpătoare, comportamentul lor este rigid, elasticitatea lor semantică este ca și inexistentă. Dar și neologismele se „îmblânzesc”, se acordează la atmosfera limbii și contribuie la realizarea unor efecte de mare expresivitate, ca în unele poezii ale lui Topîrceanu. Deducem că limba are asupra cuvântului o putere extraordinară, îl obligă la disciplină, îi acordă

⁸ Ovid Densusianu, *Opere*, I. Ediție de B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb. *Lingvistică*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 57–137.

un loc, îi lasă șansa de a rodi, îl stimulează dându-i concurenți, îl face să-și uite originea, îl îmbracă în strai sărbătorești și-i îngăduie să intre în cântec și în expresii.

„Cuvântul n-are astâmpăr”, spune Constantin Noica⁹, și constatarea se confirmă prin viața fiecărui element lexical, prin faptele lui.

Cuvântul este unitatea fundamentală a limbii. El are unul sau mai multe sensuri, cu nuanțe intermediare mai mult sau mai puțin clare, puse în evidență, în funcționalitate. Cuvântul ne este dat să evităm confuzia, să nuanțăm vorbirea, să ocolim repetiția obositoare. Nuanțele sunt determinate de intenția vorbitorului, de dorința lui de a spune ceva într-un anumit fel, la adresa unui anumit om, despre un anumit lucru. Cuvântul în context lexical este asemenea omului în context social.

Singur, cuvântul nu spune mare lucru și aproape că este lipsit de identitate semantică. Dar, în context, devine el însuși, își dezvăluie resursele, își arată fața și fețele, își deschide cupele, pune în evidență valențe până la un moment dat nebănuite. Contextul este pământul în care cuvântul își îndeplinește menirea, eliberând acea forță care poate fi numită magia nuanțelor.

Sensurile au limite, au granițe, unele mai ușor, iar altele mai greu de pus în evidență. Elasticitatea acestor granițe le îngăduie să se încarce cu expresivitate, să ajungă la nuanțe noi care pot contura, în perspectivă, noi sensuri. Tot așa se pot observa rigidizări ale elasticității semantice, care duc în mod fatal la restrângeri semantice, iar în unele cazuri la degradări.

Până unde merge sensul unui cuvânt, spre a nu se confunda cu altul, aceasta este o chestiune de studiat, ca și aceea a degradărilor semantice.

Cuvintele se caută, se găsesc, se întâlnesc, se potrivesc, deci se acceptă să stea alături și să colaboreze la realizarea comunicării. În ce măsură are loc această colaborare, care sunt valențele fiecărui element, ce forțe se pun în evidență într-o anumită poziție a cuvântului, acestea sunt, de asemenea, lucruri de studiat într-o perspectivă modernă, dinspre opera de artă spre mijloace de împlinire a acesteia.

Valorile cuvintelor se conturează deplin numai în întrebuințări: „Cu cât aceste întrebuințări sunt mai neașteptate, adică apar într-o opoziție mai puternică față de înțelesul general din limba obișnuită, cu atât sporește forța de evocare a cuvântului, adică funcția lui expresivă de reprezentare vie și sugestivă a faptelor realității”¹⁰. Dar sunt deosebiri în cantitatea de expresivitate pe care o poate exprima un cuvânt: „Fără îndoială că prin însăși structura lor fonetică sau prin caracterul obiectului desemnat, unele cuvinte pot fi mai sugestive decât altele (în primul caz trebuie luați în considerare factorii aparținând simbolismului fonetic, în al doilea, imaginea mentală pe care obișnuit o asociem de unele obiecte)”¹¹. Ștefan Munteanu exprimă

⁹ Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, București, Editura Eminescu, 1973, p. 30.

¹⁰ Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică, 1972, p. 608.

¹¹ *Ibidem*, p. 609.

păreră că sunt și „cuvinte expresive prin ele însele (întrucât sunt produse ale afectului)” și exemplifică prin *budihace*, *coblizan* și *otânji* din *Amintirile* lui Creangă, cu precizarea că acestea „par a nu datora nimic contextului”¹². Credem că observația este adevărată și ea are în vedere forța de sugestie și sonoritatea, componentele fundamentale ale expresivității. Aici am face constatarea că un cuvânt *expresiv prin el însuși* într-o anumită arie lingvistică nu prezintă prea mult interes, din acest punct de vedere, în altă arie. Prin urmare, sunt diferențieri zonale, în funcție de graiul local și de fondul lui lexical. Scriitorul preia un astfel de cuvânt și îl integrează într-un context care îi pune în evidență sensul și expresivitatea explicită. Totuși, în cele mai multe cazuri, expresivitatea nu este depozitată în cuvânt, ci i se acordă de către vorbitor, iar cuvântul o păstrează atâta vreme cât este nevoie de ea, în strânsă relație cu atitudinea celui care vorbește. În graiurile din nordul Moldovei, *budihace*, *coblizan* și *otânji* sunt folosite în mod obișnuit, dispunând de o bogată sinonimie, dar fiind sărace din punct de vedere semantic. Numai sub raport expresiv, ele ies în evidență din cauza sonorității și cantității de afectivitate pe care o cuprinde fiecare. Aceasta este calea de îmbogățire a limbii literare cu lexic regional, scriitorul păstrând măsura cuvenită, neapelând la aglomerări care să ducă la încifrări semantice. Un context precum *inga, ma hă, gâza ceea șede hojma pe șperhet*, care are înțeles clar în graiurile din Bucovina (= iată, mamă hă, gâza ceea șade tot timpul pe plită), nu poate fi decodificat în alte arii lingvistice și pare doar un joc de cuvinte, expresiv prin enigmaticul lui, dar ciudat.

Împrospătarea expresivității se realizează prin sensuri figurate, prin devieri sau largiri semantice, prin folosiri metaforice, ca și prin alte mijloace de care dispune limba în comunicare.

Constantin Noica spune, la un moment dat, că „un cuvânt de-al nostru poate repovesti lumea”¹³. Un astfel de cuvânt este *doină*, am zice noi, dar câte cuvinte românești nu pot repovesti lumea noastră, cu toate dorurile și suferințele ei! Însă, cuvintele nu spun niciodată totul despre ele, ci se lasă mai mult ghicite. Și devin mai ascultătoare numai în graiul celui care are puterea să le stăpânească, dar nici atunci. Ele sunt ca niște suflete care au întotdeauna tainele lor, nu chiar ascunse, dar neîmbrăcate în materie sonoră. Prin dezvăluirea acestor taine, cuvântul devine expresiv, iar ascultătorul sau cititorul, deci receptorul, cum spun lingviștii, devine mai atent la nuanțe. Cu toate că am fi înclinați a crede contrariul, cuvintele nu pot cuprinde și nu pot reda niciodată întreaga viață a sufletului omenesc. De aici vine efortul artistului și aici este teritoriul lui de explorare.

Există apropieri și deosebiri între expresivitatea limbii artistice și cea a limbii folclorului ori a limbii vorbite. Pe când limba artistică primește, când și când, ce este gata creat, limba populară este în permanentă efervescentă creatoare în toată

¹² *Ibidem*.

¹³ Constantin Noica, *op. cit.*, p. 44.

amploarea ei, trecând o parte din realizări în producțiile folclorice, începând cu jocurile de copii și ghicitorile. Limba populară este și un mare depozitar de expresivitate, iar aceasta întărește și mai mult calitatea de limbă vie a unui idiom. Din marele rezervor al limbii vii, scriitorul alege, după trebuință, ceea ce se cuvine.

Iorgu Iordan, analizând aspecte ale lexicului, spune pe bună dreptate: „Nu-i exagerată afirmația că materialul lexical posedă virtual aptitudinea de a deveni expresiv cu ajutorul procedeelelor numeroase pe care ni le pune la dispoziție limba însăși”¹⁴. Cam același lucru afirmă și Caracostea: „De câte ori vorbitorul alege între mai multe posibilități de exprimare, ne aflăm în fața unui fapt de expresivitate, la fel cum cercetăm de ce un scriitor a preferat o expresie și nu alta din câte îi stau la dispoziție”¹⁵. Așadar, cuvântul este folosit în raport cu starea sufletească sau cu starea de spirit a vorbitorului. În legătură cu răspunsurile înregistrate în hărțile *Atlasului lingvistic român*, cercetătorul citat spune că „sătenii întrebați ar fi putut da, la numeroase cuvinte, sinonime. Eu însumi cunosc cazuri în care un «subiect» interogat dă întâmplător un cuvânt, pe când, cercetat într-o altă dispoziție de spirit, el ar aminti alte cuvinte”. Din cauza aceasta „pentru o geografie lingvistică preocupată de problema creativității, instantaneul acesta nu ajunge”¹⁶.

Adeseori, în limba unor producții folclorice, în colinde, în jocurile de copii, în descântece, apar cuvinte neînțelese. Unele dintre ele au avut cândva sensuri precise, dar acestea au dispărut, iar corpul lor sonor se mai păstrează ca relict. Altele sunt creații ale momentului. Și unele și altele măresc enigmaticul lexical, dând contextului o mai mare încărcătură expresivă, pentru că, și în postura aceasta, ele sugerează ceva, iar sugerând devin expresive, sunt purtătoare de expresivitate.

Un cântec popular spune: „În temeiul codrului,/ Cale nu-i, cărare nu-i”, creând astfel o imagine deosebit de expresivă, a locului fără ieșire, a izolării totale, dar neoprinde posibilitatea tăierii unui drum propriu. Suntem însă în temeiul codrului, adică în inima codrului, unde pulsează o viață plină de taine pentru cel necunoscător al acestei lumi de basm.

Constatările privitoare la trecerea omului prin lume îmbracă forme dintre cele mai expresive: „Trece vreme și uitare,/Iarba crește și mai mare”; „Trece vreme, trece vânt,/trece lume pe pământ”¹⁷ și, în același text: „Foaie verde foi de nuc,/toate trec, toate se duc”. Același sentiment al trecerii iremediabile apare în nenumărate împletiri lexicale, ca în versurile: „Cade bruma pe coline,/Vara trece, toamna vine”. Verbul are la Eminescu o prezență remarcabilă. Amintim doar câteva versuri: „Ce e val, ca valul trece”; „Când unul trece, altul vine,/În astă lume a-l urma”; „Floare de crâng./Astfel viețile/Și tinerețile/Trec și se stâng”; și ca în poezia populară: „Vreme trece, vreme vine...”. Și tot aici am aminti proverbul *Nu pierde vremea, ca să nu te piarză și ea pe tine*, adică să nu rămâi în uitare fără de margini.

¹⁴ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975, p. 342.

¹⁵ Dumitru Caracostea, *op. cit.*, p. 24.

¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

¹⁷ Constantin Manolache, *Folclor din Prahova*, Ploiești, Casa creației populare, 1972, p. 102.

Puterea vorbelor, mai cu seama a celor foarte expresive, este bine cunoscută omului, așa cum reiese și dintr-un text popular: „*Ci cărarea mi-a-ngrădit-o [...] / Nu cu pari, nu cu nuiete, / Ci mai rău: cu vorbe rele...*”¹⁸.

Când analizăm expresivitatea unui cuvânt ori a unei expresii, a unei locuțiuni, este necesar să avem în atenție mai întâi sensul propriu, spre a înțelege ce s-a întâmplat, adică ce s-a realizat prin folosirea lor figurată. Dar chiar procesul de figuratizare trebuie să devină obiect de cercetare, pentru că el cunoaște o mare varietate de forme și de căi.

În limba veche, *mișel* (fem. *mișea*) avea înțelesul de „(om) sărac”, iar, prin extensiune semantică, s-a ajuns la „vrednic de milă, vrednic de plâns, nenorocit, biet”: „*Au doară ai miluit vrun seracu... sau ai îmbrăcat vrun om mișelu*” (anul 1550); „*E eu mișelu-s și measeru; D-zeu agiută-mi; Cela ce va fura lucru puțin de la vre un om mișăl... să-l bată; Noi sântem oameni mișăi, și ne rugăm să nu ne străce oștile împărății tale*” (anul 1784). Se mai întrebuințează cuvântul cu acest sens și de către Șincai: „*Carea dare era prea grea li s-au părut mai ales oamenilor celor mișei*”. Iar Sadoveanu folosește cuvântul în literatura sa: „*Aș vrea să trag brazda unde m-am chinuit ca un rob mișel într-o toamnă*”. Adjectivul a devenit substantiv: „*Să nu osândească pe mișei bogății în besearecă*” (Coresi). Semantismul se extinde la viața omului: „*Viața omului iaste scurtă, nestatornică, înșelătoare, slabă, neputincioasă, mișea*” (Maior), la îmbrăcămintea lui: „*Și îmbrăcându-să în haine mișeale, mearsă la casa sa*” (Dosofti). Cuvântul, tot în limba veche, are și înțelesul „umil”, „smerit”, „lepros”, „cerșetor”, „om de rând, de condiție modestă”, dar evoluează la „slab, bolnav, nevolnic”, ori chiar, referindu-se la știuletele de porumb, arată că este nede dezvoltat, pipernicit, cu boabe puține și mărunte. O realizare semantică așteptată este trecerea cuvântului la sensul „(om) ticălos, netrebnic, nemernic, mârșav; laș, fricos”, cu primele atestări din sec. al XVIII-lea: „*Firea cea mișeală omenească*” (N. Costin), dar cu numeroase folosiri în literatura secolelor al XIX-lea și al XX-lea: „*Mișelul rabdă..., omul viteaz nu-i răbdător*” (Alecsandri); „*Nu spera când vezi mișei / La izbândă făcând punte*” (Eminescu); „*Să-mi aducă-aicea pe acel mișel, / Ca să-și ia pedeapsa scrisă pentru el!*” (Caragiale); „*Mișelule și netrebnicule*” (Rebreanu); „*Noi cu toții am pățimit de pe urma mișelului de Tomșa*” (Sadoveanu) etc. Despre copii, cuvântul are înțelesul atenuat „neastâmpărat, ștrengar, poznaș; obraznic”. Neobișnuit astăzi este sensul „(om) nepriceput, prost, imbecil, nerod”. Interesant este numele de dans popular *Mișelul satului*, despre care vorbește S. Fl. Marian într-o scriere a lui¹⁹. Cuvântul vine din lat. *misellus*, „biet, sărman”. Eminescu întrebuințează cuvântul numai cu sensul „ticălos, nemernic”²⁰. În *Dicționarul limbii române*²¹,

¹⁸ *Folclor din Transilvania*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1962, p. 307.

¹⁹ G. T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinaru-Varone, *Dicționarul jocurilor populare românești*, București, Editura Litera, 1979.

²⁰ *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, sub redacția acad. Tudor Vianu, București, Editura Academiei RSR, 1968.

²¹ *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.

cuvântul *mișel* și familia lui ocupă un spațiu destul de larg, ca dovadă a importanței pe care o prezintă în limbă, și cu numeroase extrase, ca probe de folosire expresivă în poezia și proza românească.

Expresivitatea determină o intensificare a unui anumit înțeles, cu scopul de a-l pune în evidență mai mult. Uneori, această intensificare se realizează prin folosirea unor prefixe, mai cu seamă a lui *răs-/răz-*, cu prezență foarte mare în descântece și în blesteme: *a coace – a răscoace, a fierbe – a răsfierbe, a pierde – a răspierde, a pieri – a răspieri, din puteri – din răsputeri* etc.

Din mulțimea sufixelor românești, unele acordă valori pur afective și expresive, așa cum sunt în bună parte diminutivele și augmentativele.

O încărcătură afectivă deosebit de bogată o au vocativele în toate funcțiile lor, de la cea de chemare-atenționare până la cea de invocare. Un valoros studiu privitor la acest ultim aspect al vocativului a publicat Traian Cantemir²².

În limba vorbită, ca și în cea a folclorului ori în cea artistică, o mare putere expresivă prezintă interjecțiile și se simte nevoia unui studiu amănunțit al acestui aspect al comunicării. Pentru exemplificare, ne vom opri la interjecția *măre*, care apare mai ales în balade, cu ea lăutarul adresându-se ascultătorilor: „*Iar cel ungiurean/Și cu cel vrâncean,/Mări se vorbea/Și se sfătuia*”²³. Uneori, adresarea este către un auditoriu numeros: „*Cine, măre, s-o găsi/Și, măre, s-o adăvăra/Tot pe Corbea să mi-l scoată*”²⁴; „*Că nu era, măre, vin/Și era, măre, venin*”²⁵; „*Și cum, mări, îmi zicea,/În turci mi se repezea,/Și tăia, măre, tăia*”²⁶; „*Și el, măre, bea/Și el că pleca*”²⁷. Alteori, cântărețul i se adresează unei singure persoane: „*Măre Oancea dumneata,/De când Oancea c-ai plecat N-am băut, nici n-am mâncat*”²⁸; „*Agușiță dumneata,/Șezi, măre, la casa ta*”²⁹. Dacă în exemplele de mai sus interjecția are rostire bisilabică, sunt și cazuri în care cuvântul este monosilabic: „*Niciun mal nu-mi s-a surpat,/Dar ți-e mândra, mări, pe pat*”³⁰; „*Să ți-l dea, mări, învățat,/Cum e bun de-ncălicat*”³¹. În unele cazuri, *măre* ține locul interjecției *mă*, ca în versurile: „*Tu te duci, badeo, sărace,/Dar eu, măre, ce m-oi face?*”³²; *Măriuță, măre, dragă,/*

²² Traian Cantemir, *Invocația în poezia populară*, București, Editura Litera, 1980.

²³ Adrian Fochi, *Miorița*, București, Editura Academiei RPR, 1964, p. 776.

²⁴ Nicolae Densușianu, *Vechi cântece și tradiții populare românești*, ediție de I. Opreșan, București, Editura Minerva, 1975, p. 149.

²⁵ *Ibidem*, p. 112.

²⁶ Tudor Pamfile, *Cântece de țară*, ediție de Constantin Ciuchindel, București, Editura Tineretului, 1960, p. 85.

²⁷ Constantin Mohanu, *Fântâna dorului. Poezii populare din Țara Loviștei*, București, Editura Minerva, 1975, p. 251.

²⁸ Grigore G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, București, 1900, și ediție critică, 3 volume, de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1980–1981, p. 47.

²⁹ *Ibidem*, p. 57.

³⁰ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. VI, *Literatura populară*, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 228.

³¹ Miron Neagu, *Doine din Ardeal*, Lugoj, f.ed., 1934, p. 194.

³² Grigore T. Tocilescu, *op. cit.*, p. 351.

*Cheamă-ți câinii și ți-i leagă*³³). De cele mai multe ori, interjecția *măre* nu are niciun sens și pare a fi intercalată în vers cu scopul de a completa măsura ori să acorde lăutarului o pauză pentru versul următor. Pentru a i se amplifica forța expresivă, adeseori *măre* stă în vecinătatea unui vocativ: „*Alei, voi ciobanilor./Și voi, mări, vâtașilor*”³⁴. Tot pentru mărirea expresivității, apare uneori câte o formă derivată: *Mărelică Doamne!*³⁵. Cu toate că s-a vorbit mult despre originea acestei interjecții, enigma încă nu a fost dezlegată, cercetătorii nebăgând de seama că *măre* este o variantă a lui *mă* (cu *-re*, ca în „*Abu, abu, abua-re./Abuă-te cu tata-re;/De-i fi tu-re de-mpușcat*” etc., pentru care poezia populară ne pune la îndemână nenumărate exemple). Problema care trebuie clarificată este originea interjecției *mă*, pe care noi o considerăm explicabilă prin afereză de la vocativul *mamă*.

³³ I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, ediție de Maria Croicu, București, Editura Minerva, 1970, p. 67.

³⁴ Grigore Crețu, *Folclor din Oltenia și Muntenia*, în seria *Folclor din Oltenia și Muntenia*, V, București, Editura pentru Literatură, 1970, p. 209.

³⁵ Nicolae Densușianu, *op. cit.*, p. 75.